

2238
PATERNA
LLOC DE PERPETRACIÓ I MEMÒRIA

El lloc de la veritat

Guia per a conèixer i reflexionar sobre els elements relacionats amb la repressió franquista conservats en el Cementeri Municipal de Paterna¹.

Descripció: A través d'una sèrie d'exercicis d'observació i de reflexió, l'alumnat coneixerà els enterraments de represaliats del franquisme que es conserven en el cementeri de Paterna, com també algunes figures destacades les restes de les quals reposen ací. Per a finalitzar, duran a terme un exercici fotogràfic col·lectiu.

Duració total de la visita al cementeri: una hora

Objectius:

Que les persones participants:

- Coneguen un dels escenaris de la repressió franquista a la Comunitat Valenciana: el Cementeri Municipal de Paterna i el *paretó d'Espanya*.
- Identifiquen els diferents tipus d'enterraments dels afusellats que es conserven en el cementeri.
- Descobrisquen algunes de les figures associades a aquestes fosses.

Desenvolupament:

1. Arribada al cementeri

□ El grup se situarà enfront de la porta principal del cementeri. Ací, el o la docent farà una xicoteta introducció:

■ *El cementeri de Paterna va ser un dels escenaris de la repressió franquista que va començar una vegada finalitzada la contesa bèl·lica, l'1 d'abril de 1939, i que es va estendre fins a la mort del dictador el 1975. Entre 1939 i 1956 van ser afusellades i llançades a més de 100 fosses comunes 2.238 persones, quasi la meitat de totes les represaliades en territori valencià. El paretó del Terror, molt pròxim al cementeri, va ser el lloc d'afusellament de persones procedents de 191 municipis valencians, així com d'altres punts del territori espanyol.*

Fins a Paterna arribaven els sentenciats a mort, procedents de diferents presons, que havien estat sotmesos a judicis sumaríssims i consells de guerra pel Tribunal Militar de València. En les primeres detencions selectives d'autoritats republicanes (alcaldes, regidors, governadors civils, líders de partits marxistes i organitzacions sindicals socialistes i anarquistes) van seguir detencions de militants, obrers i professionals que s'havien oposat d'una forma o una altra al colp militar, o van manifestar en algun moment la seua lleialtat a la República.

L'any 2017 van començar les exhumacions científiques de les fosses comunes. Fins al moment s'ha permès la recuperació d'aproximadament 1.200 víctimes i en el procés han intervingut una sèrie d'equips professionals formats per arqueòlegs i antropòlegs forenses.

1. La informació per a la sol·licitud i l'accés al cementeri de Paterna es pot consultar en la pàgina: <https://sede.paterna.es/opensiac/action/tramitesinfo?method=enter&id=446>. Este es el enlace bueno

EXERCICI 1. Recórrer**Duració:** 15 minuts

☐ L'alumnat rebrà una carpeta que contindrà una sèrie de recursos:

- Un plànol del Cementeri Municipal de Paterna amb indicacions perquè puguin orientar-se.
- Un plànol del quadrant primer 1r esquerre en què s'han eliminat les referències als enterraments.
- Un plànol del quadrant primer 2n esquerre en què s'han eliminat les referències als enterraments.
- Una guia d'observació.

A continuació, el o la docent els demanarà que s'organitzen en xicotets grups per a recórrer el tram del cementeri en el qual se situen els enterraments dels represaliats del franquisme:

■ *En la carpeta teniu una sèrie de plànols que us ajudaran a recórrer el cementeri. El plànol amb la llegenda «Planta general de l'antic cementeri» representa la part més antiga i compta amb alguns elements perquè pugueu orientar-vos i us ajude a completar l'exercici.*

Els plànols amb les llegendes «Planta quadrant primer 1r esquerre» i «Planta quadrant primer 2n esquerre» us serviran perquè hi marqueu els elements que la guia d'observació us indique.

Ens trobem en un espai públic i hem de comportar-nos amb el degut respecte.

A partir d'aquest moment, l'alumnat recorrerà el cementeri mentre observa i localitza algunes de les restes visibles dels enterraments dels afusellats.

EXERCICI 2. Pensar**Duració:** 15 minuts

☐ Una vegada realitzat el passeig amb ajuda dels plànols i completada la guia d'observació, el docent repartirà a l'alumnat el plànol amb la llegenda «Ubicació dels enterraments dels afusellats durant la repressió franquista».

■ *En aquest plànol estan representats els enterraments localitzats i documentats dels afusellats entre 1939 i 1956. Les fosses i tombes acolorides indiquen aquelles que han estat exhumades. En el recorregut que heu fet:*

Imaginàveu que en una superfície tan xicoteta hi haguera aquesta quantitat de fosses i tombes?

Us semblen tots els enterraments iguals?

Quants tipus d'enterraments distingiu?

On estan les diferències?

Per què creieu que alguns estan marcats amb nom i cognoms i altres no?

On creieu que radica la importància que una làpida indique nom i cognoms?

□ Amb l'ajuda d'aquestes preguntes, el o la docent guiarà i farà una reflexió conjunta que els ajude a comprendre la magnitud del que estan presenciant.

A continuació, introduirà una breu explicació dels diferents tipus d'enterraments que s'han documentat:

■ *D'acord amb els resultats de les investigacions més recents, a Paterna els cossos de les víctimes es documenten, generalment, amuntegats els uns sobre els altres, sense receptacle funerari, la qual cosa indica un tracte poc ortodox, que no s'haguera donat en sepultures ordinàries de persones considerades de bé. Aquesta disposició de cossos bigarrats confirma la magnitud dels afusellaments i l'existència de tretes, és a dir, permet definir grups de víctimes coetànies, afusellades i introduïdes en la fossa simultàniament. No obstant això, durant el procés d'excavació s'han pogut documentar, almenys, quatre tractaments dels cossos: víctimes que s'inhumen de manera individualitzada previ pagament per part de la família; víctimes individualitzades en caixes funeràries sufragades per les mateixes famílies, que s'enterren en la fossa comuna (ambdós casos denoten una intenció de recuperació futura del cos); víctimes ordenades amb una certa precisió en les fosses de menor profunditat o en les tretes superiors de fosses més fondes, la qual cosa implica una deposició dels cossos més precisa i acurada per part de l'enterrador, i la pràctica generalitzada de víctimes llançades de manera descurada, que genera amuntegament dels cossos.*

EXERCICI 3. Qui és heroi o heroïna?

Duració: 20 minuts

□ El grup eixirà del recinte del cementeri per a realitzar l'exercici següent. El docent repartirà als subgrups les biografies de dues persones emblemàtiques per al tema que ens convoca: **María Pérez, la Jabalina, i Joan Baptista Peset Alexandre.**

□ Cada equip llegirà les ressenyes biogràfiques que se li han entregat i, a continuació, el o la docent obrirà una presentació conjunta amb ajuda de la pregunta:

■ *Per què es van distingir aquestes persones?*

□ Cada subgrup comentarà a la resta els aspectes destacats de les figures que han conegut a través de la lectura de les semblances.

Una vegada feta la presentació dels dos personatges, el o la docent plantejarà una sèrie de qüestions a l'alumnat:

■ *Què és per a vosaltres un heroi o una heroïna?
Els podem considerar herois? Per què?
Hem pogut localitzar una tomba i conèixer qui hi jau; en quin any va morir?
Sabem que va morir de mort natural. Què té a veure amb la resta de persones vinculades a les fosses del franquisme? Per què ens detenim a parlar d'aquesta tomba?*

A continuació, el o la docent llegirà en veu alta la història de Leoncio. Com a tancament de l'activitat, plantejarà al grup les següents preguntes que conviden a

la reflexió:

■ *Leoncio és un heroi per a vosaltres?
En què radica aquesta heroïtat?
I tu, podries ser un heroi o una heroïna?*

EXERCICI 4: Fer focus**Duració:** 10 minuts

□ Per a finalitzar, el o la docent proposarà al grup/classe que facen una fotografia d'algun element que done compte del seu pas per aquest espai de la veritat.

Com a suggeriment, pot ser una fotografia d'un arbre, del paviment, del cartell d'entrada, de la porta del cementeri, d'una reixa, etc.

Amb aquesta imatge, que l'aula compartirà, podran escriure un breu relat personal que portarà per títol:

Jo hi vaig estar

Aquesta guia s'ha elaborat a partir de les investigacions de María José García Hernandorena i d'Isabel Gadea Peiró, així com de la informació recollida en la Unitat de Memòria Democràtica de la Conselleria de Participació, Transparència, Cooperació i Qualitat Democràtica.

RECURSOS

1. El cementeri de Paterna

Data de construcció: 1886

Distància respecte a Paterna: 1,5 km, aproximadament

Distància respecte a València: 9 km, aproximadament

Ressenya històrica:

L'actual cementeri de Paterna es projecta a conseqüència d'un procés històric iniciat a la fi del segle XVIII, quan comencen els canvis de mentalitat lligats a noves normes d'higiene que obligaven a allunyar l'acumulació de cadàvers al voltant de les esglésies, i que finalitza a la fi del segle XIX, quan es planifiquen nous cementeris allunyats de les urbs com a símbol de modernitat.

L'estructura del cementeri era senzilla: el terreny destinat a les sepultures, les dependències per als enterradors i una capella, hui dia desapareguda.

La superfície original del cementeri estava dividida en quatre quadrats per dos corredors que el travessaven longitudinalment i transversalment. El corredor longitudinal comunicava la porta principal amb una escalinata que donava accés a l'ampliació de 1932. Al fons a l'esquerra s'obria una porta d'accés o de servei que donava directament al camp i a les instal·lacions militars, hui ocupat per l'ampliació recent de la superfície del cementeri.

El terreny presentava una divisió molt marcada: a l'esquerra de la porta principal se situava un xicotet accés reservat per a l'enterrament dels *albaets* (xiquets i xiquetes morts abans de ser batejats), suïcides, ajusticiats, etc.

Les inhumacions en terra van donar pas als nínxols en vertical per a donar cabuda a un major nombre de restes, entre altres motius.

Va ser aquest quadrant esquerre l'escollit per a emplaçar les fosses comunes i altres formes d'enterrament dels afusellats per la repressió franquista entre 1939 i 1956. Probablement aquesta ubicació responia a la intenció que estigueren a la vista de tots els visitants com a mesura de temor i control per part de la dictadura.

En una superfície aproximada de 1.600 m² (quadrants primer esquerre 1r i 2n) es van cavar més d'un centenar de forats (154 fosses documentades) que alberguen els cossos de les més de 2.200 persones assassinades en al Terror en un interval de 17 anys.

2. El Terrorer o paretó d'Espanya

Distància respecte al cementeri de Paterna: 500 metres.

Ressenya històrica:

Emplaçat en el paratge de la Mola, era un camp de tir i va ser el lloc on es van executar 2.238 persones entre 1939 i 1956.

Les víctimes que arribaven per a ser afusellades procedien de diversos penals de la ciutat de València, la Presó Cel·lular o Presó Model, i del Penal de Sant Miquel dels Reis principalment, encara que també eren enviats des d'altres partides com Gandia o Xàtiva.

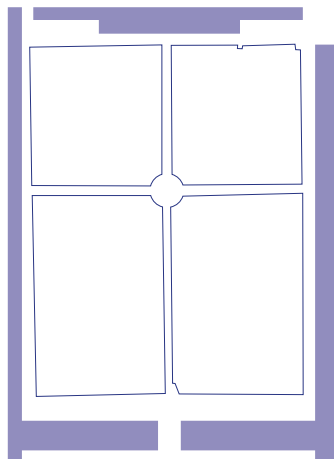
Els components de la treta de condemnats del dia eren prèviament posats en capella perquè, si ho desitjaven, es pogueren confessar. A continuació, els emmanillaven i els pujaven a camions per a traslladar-los fins a Paterna. Una vegada allí, i aprofitant la forma de la galeria de tir, es pujaven els reus perquè quan es produïren els tirs els cossos caigueren a terra i foren recollits per un carromato que els portaria directament al cementeri de Paterna.

El camí que recorria aquest carro es va dir popularment el Camí de la Sang, a causa del rastre de sang que es formava després de cada execució.

Les execucions en el Terrorer es van iniciar el 2 d'abril de 1939, amb una mitjana de 15 a 30 persones per treta, i arribaren en els moments de major virulència a execucions de fins a 50 persones en un mateix dia. Doroteo Ibáñez Alconchel, membre del Partit Comunista d'Espanya, va ser l'últim represaliat el novembre de 1956.

Els escamots d'afusellament estaven formats, els primers anys, per membres de l'exèrcit revoltat, de la Guàrdia Civil i de membres de Falange. A partir de 1941 serà la Guàrdia Civil qui assumisca aquesta comesa.

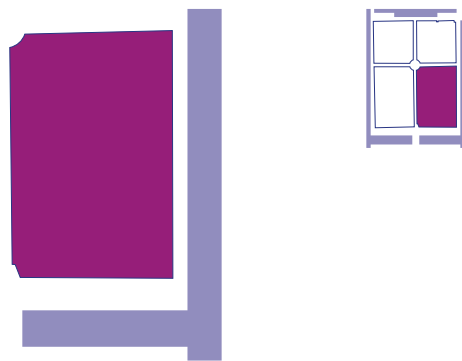
3. Planta general de l'antic cementeri

4. Planta quadrant primer 1r esquerre del cementeri

5. Planta quadrant primer 2n esquerre

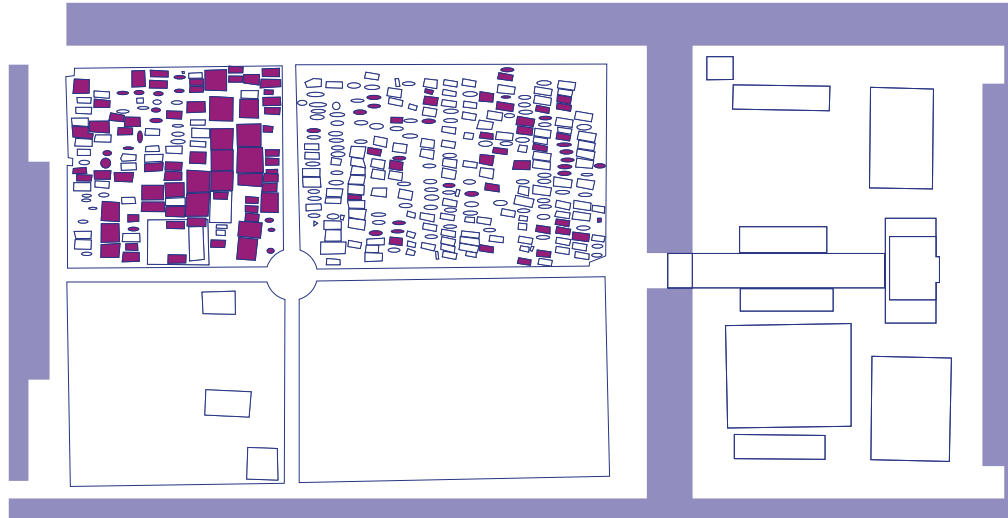

6. Guia d'observació

Utilitzant els plànols que t'hem facilitat, marca-hi la ubicació aproximada dels elements següents:

- La porta principal del cementeri.
- El monument amb el poema «Vora el barranc del Carraixet» que l'escriptor Vicent Andrés Estellés (Burjassot, 4 de setembre de 1924 - València, 27 de març de 1993) va dedicar el 1979 als més de 2.000 morts valencians de la postguerra.
- Quatre fosses. Anota'n la numeració.
- La fossa 114 o «fossa de la cultura».
- La sepultura de Leoncio Badia Navarro. Anota'n l'any de defunció.
- La tomba de María Pérez. Anota'n l'any de defunció.

7. Plànol amb la ubicació dels enterraments dels afusellats durant la repressió franquista

8. Biografia. María Pérez, *la Jabalina*

Va nèixer a Terol el 1917 i va morir afusellada a Paterna l'agost de 1942. El sobrenom de la Jabalina se li va donar perquè el seu pare era de Javaloyes, un poble de Terol.

El 1923 la família es va traslladar a Sagunt a la recerca de treball i, des de molt jove, María va col·laborar en l'economia familiar treballant en una parada de verdures i com a netejadora en un domicili particular.

El 1934 es va unir a la Federació Ibèrica de Joventuts Llibertàries. Quan es va declarar la guerra, María es va unir a la milícia de la Columna de Ferro. Després de rebre un tir en combat, va ser hospitalitzada i va romandre en la rereguarda treballant en una fàbrica d'armes.

Acabada la guerra, va ser detinguda per la Guàrdia Civil el 23 d'abril de 1939 i, després de ser interrogada, va ser rapada i passejada i després posada en llibertat. Més tard, va ser incriminada en suposats crims comesos mentre era a l'hospital, per la qual cosa finalment va ser afusellada. Va ser l'última dona executada per la dictadura franquista en el paretó d'Espanya.

9. Biografia. Joan Baptista Peset Aleixandre

Va nèixer a Godella el 1886 i va morir afusellat a Paterna el 24 de maig de 1941. Va ser catedràtic de Medicina de la Universitat de València, on havia cursat, amb un excel·lent expedient acadèmic, diferents titulacions com el doctorat en Medicina, el doctorat en Ciències i el doctorat en Dret. Va ser degà de la Facultat de Medicina (1930 i 1931) i el 1932 va arribar a ser elegit rector. Va ocupar aquest càrrec fins a 1934, any en què es va acceptar la seua dimissió.

Políticament, es va declarar republicà liberal de tendències molt moderades, i va ser amic personal de Manuel Azaña.

El doctor Peset, juntament amb la seua família, es va traslladar a Alacant per a intentar embarcar en el port cap a l'exili, però va ser detingut i, a partir d'ací, va començar un itinerari per diversos recintes penitenciaris. El van acusar falsament d'assassinats i, malgrat els testimoniatges de monges i persones rellevants de la dreta a favor seu, no va aconseguir commutar la pena.

Poc abans del seu afusellament, en la carta de comiat dirigida a la seua família, va escriure: «Confío, seguro en Dios, que algun día mi Patria os devuelva mi nombre como el de un ciudadano que jamás hizo más que servirla cumpliendo sus deberes legales».

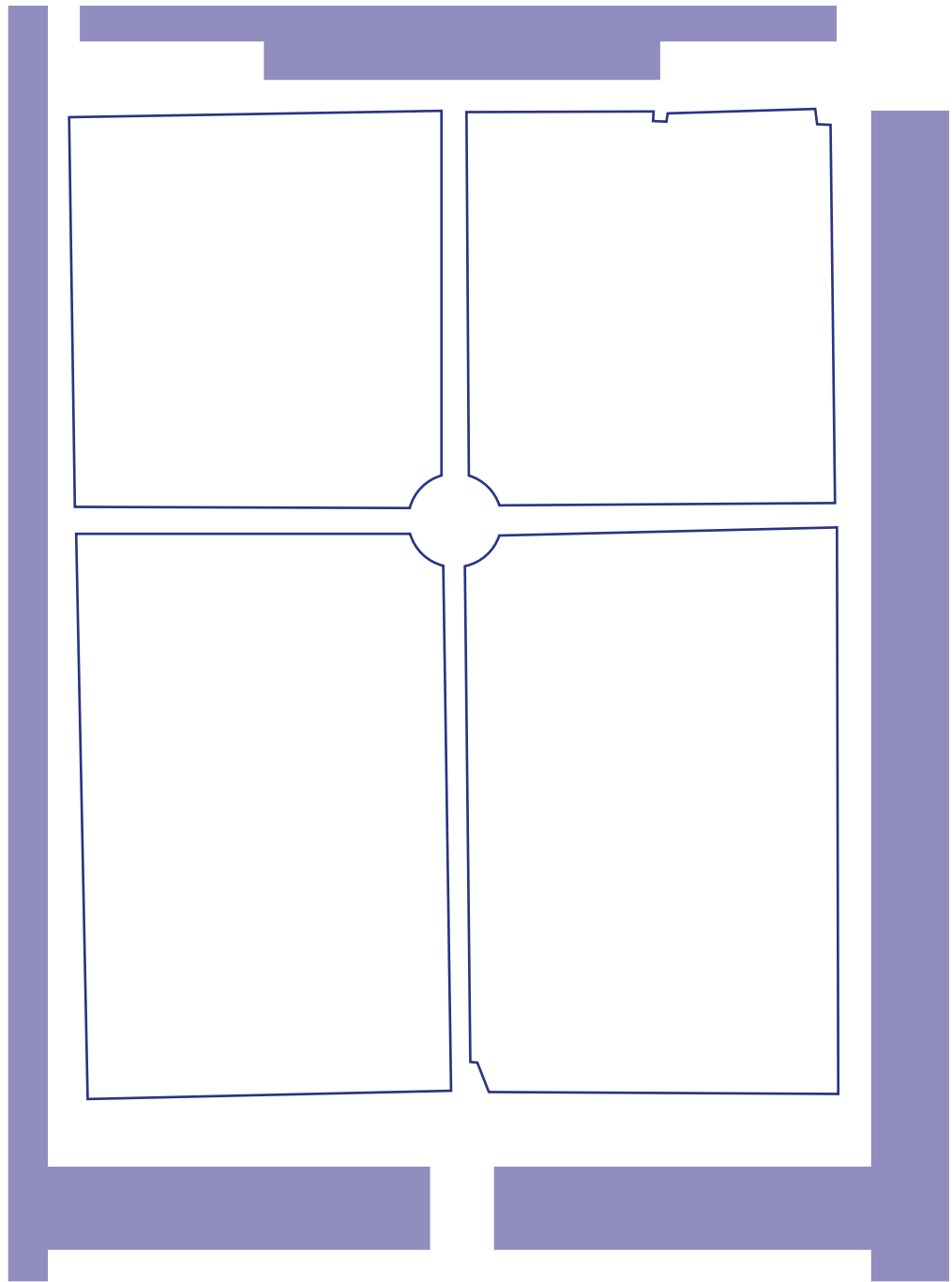
10. Un relat de la vida de Leoncio Badía Navarro

«Quién dijo que todo está perdido, yo vengo a ofrecer mi corazón» (Fito Paez)

Tenia 34 anys i havia tornat al poble. Necessitava treball, necessitava donar menjar a la seua família, la dona i els dos fills. Durant la guerra havia sigut xòfer d'un general de la República. Per tant, qui li donaria treball a un roig ara que la guerra havia acabat i la dictadura de Franco s'imposava?

Abans de la guerra havia sigut mestre, havia ensenyat moltes persones a llegir i a escriure. Fill d'agricultors, va voler estudiar, encara que no va acabar el magisteri. En una cova de Paterna feia classes i així va conèixer Ramona, de qui es va enamorar i amb qui es va casar. I, llavors, va arribar la guerra. Paterna va defensar la República. València va resistir. Ell va ser detingut i jutjat per *roig*, sense saber molt bé per què el van absoldre. Aleshores, va començar la seua odissea. El juliol de 1939 és nomenat conserge del cementeri de Paterna. «Si vols treballar, ves a soterrar els teus». Per 1.000 pessetes anuals, cavava fosses que s'omplien tots els dies de vides assassinades, vides truncades. El Terror, el lloc d'afusellament, conegut com el paretó d'Espanya, se situava darrere del cementeri. Un rastre de sang marcava el camí que anava entre el paretó i les fosses comunes. Els xiquets, amagats entre els arbres, comptaven els morts pel so dels tirs. Pam 1, pam 2, pam 3... Després els tiraven en un carro de dues rodes i els portaven al cementeri. Ací, l'enterrador començava el seu treball. A la nit arribaven fins a la porta del cementeri persones que volien saber dels seus familiars, o llavar-los, o veure'ls, o simplement acomiadar-se'n. Ell, malgrat tot, malgrat el risc, tornava cada nit al cementeri a ajudar els familiars a trobar, llavar, localitzar els cossos sense vida. A vegades, per a identificar els morts de les persones de les quals no sabia res, tallava trossets dels vestits o els llevava botons. Així podia recordar el dia d'afusellament o la fossa en la qual estava enterrada la persona. Molts retalls mai van ser recollits. Però altres van ser el testimoni de la mort, de l'enterrament, del nom, de la identitat. Perquè sí que hi són!

Va morir als 82 anys, satisfet del seu pas per la vida, satisfet de la tasca duta a terme, perquè per a ell la vida no era passar, no era transcórrer, no era callar, no era consentir. Va donar dignitat a l'indigne. Va vindre a entregar el cor. Es deia Leoncio. Leoncio Badía Navarro, veí de Paterna.

12

PROGRAMA DIDÀCTIC
EL LLOC DE LA VERITAT

